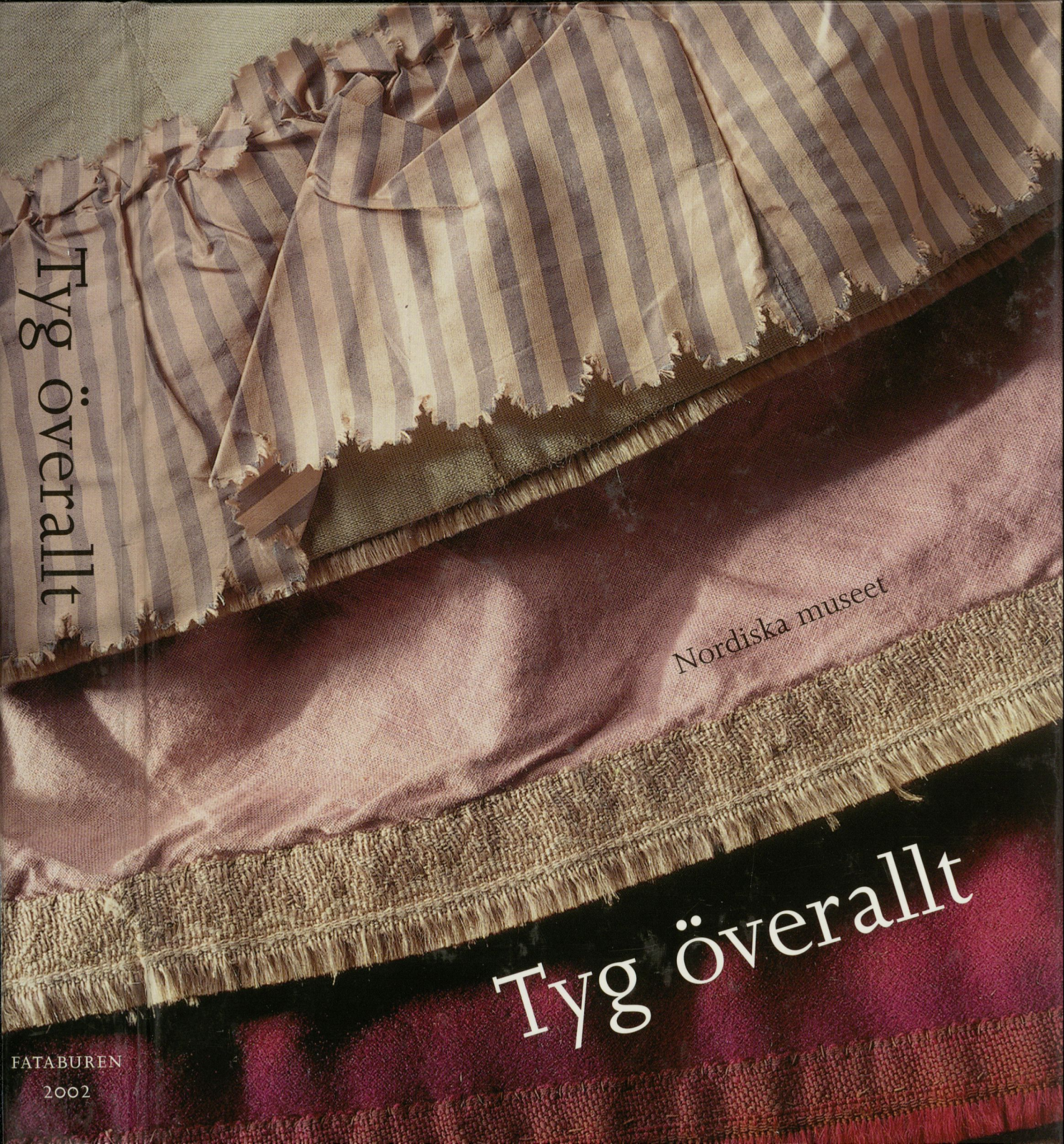

Tyg överallt

Nordiska museet

Tyg överallt

FATABUREN

2002

Nordiska museets och Skansens årsbok 2002

Tyg överallt

NORDISKA MUSEET

Fataburen 2002
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör CHRISTINA WESTERGREN
Bildredaktör och fotograf om inte annat anges BIRGIT BRÅNVALL
I redaktionen BERIT ELDBLAD och DAN WALDETOFT
Omslag och grafisk form LENA EKLUND
Omslagsbilder foto Birgit Brånvall och Karl Heinz Hernried i
Nordiska museet
För- och eftersättsblad foto Carl Wenngren i Norrköpings stadsmuseum
och Harald Olsson i Alingsås museum
Tryckt hos Fäth & Hässler, Värnamo 2002
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 483 5

Tankar kring stickning

CELIA B. DACKENBERG

Enkla förutsättningar
och oanade möjligheter.

Tänk om Penelope hade kunnat sticka! Där satt hon i borgen på Ithaka, väntande på Odysseus hemkomst, vävde på dagarna och ägnade sina nätter åt att ta upp. Så länge hon inte fått sin vävnad färdig skulle hon kunna hålla de påflugna friarna stången, men priset var högt. Att repa upp tog minst lika lång tid som själva vävningen. Hade det varit en stickning hade hon bara kunnat dra upp dagens arbete i en farlig fart, nysta upp garnet igen och sedan sova gott resten av natten. Men Homeros nämner förstås inte stickning en enda gång, hur skulle han ha kunnat göra det? Under antiken var stickningen en ännu okänd teknik.

Vilken uppfinning som varit den viktigaste under de senaste tvåtusen åren var en fråga som ställdes från den elektroniska salongen Edge inför millennieskiftet. Enligt uppgifter i pressen ska fysikern Freeman Dyson vid Princetonuniversitetet ha framhållit stickningens betydelse för mänskligheten. Innan våra förfäder lärde sig sticka frös många barn ihjäl, och först när någon kom på tekniken att sticka värmande plagg av ullgarn började spädbarnen till föräldrarnas glädje överleva i större omfattning. På så sätt skulle sticktekniken

ha bidragit till att man vågade investera känslomässigt i sin avkomma vilket i sin tur skapade de starka familjeband som ytterligare förbättrade barnens överlevnadsmöjligheter. En vacker teori, men inte särskilt väl underbyggd. Stickningen är en mytomspunnen metod att framställa kläder, men den hör till ungdomarna bland de textila teknikerna.

Företrädare för uppfattningen att stickning skulle vara en uråldrig teknik har bland annat tyckt sig finna stöd i Bibeln, där det talas om att Jesus bar en klädnad utan sömmar. En intressant uppgift, men någon stickad tröja handlar det säkerligen inte om. Kanske har tanken uppstått utifrån någon av de madonnabilder där Maria stickar en liten tröja åt Jesusbarnet. Den äldsta, målad i Ambrogio Lorenzos verkstad i Siena före mitten av 1300-talet, visar Jesu moder stickande med fyra stickor och garnnystan i olika färger. Mest känd är Mäster Bertrams stickande madonna i benediktinerklostret i Buxtehude, målad omkring 1370. Hon håller just på att avsluta en liten barntröja och har plockat upp maskor för halskanten. Denna Maria använder fem stickor.

Genial teknik

En enda lång tråd och ett par pinnar (på danska och norska kallas stickorna just *pinde* och *pinner*) – av trä, ben, metall, gamla paraplyspröt ... Enklare förutsättningar för att skapa en textil finns knappast, ändå rymmer tekniken oanade möjligheter. Med denna minimala utrustning kan man skapa intrikata strukturmönster; olika sorters ytor, flätor och hålmönster. Lägg därtill ett eller flera nystan i andra färger, så stickar man flerfärgsmönster nästan hur man vill. Lägg till ytterligare tre pinnar, och man kan forma ett plagg som passar kroppen som en andra hud. Stickningen är en genialt enkel teknik.

När man på 1200- eller 1300-talet upptäckte möjligheten att

sticka runt med fyra eller fem stickor i stället för fram och tillbaka på två, var det en stor stickteknisk landvinning. Med rundstickning kunde man mycket lättare åstadkomma komplicerade, kropps nära former, som till exempel de liturgiska fingervantar i silke som stickades av nunnor och de vardagliga mössor och strumpor som tillverkades i hemmen.

Med rundstickning kan man tillverka kläder utan sömmar som skaver. Plagget kan formas i ett stycke, man behöver inte sätta saxen i tyget för att klippa bort eller klippa sönder, man behöver inte foga ihop tillskurna delar. Men med tiden har den eleganta tekniken att forma plagget direkt i det stickade materialet glömts bort. Hur ser en stickbeskrivning ut idag? Som ett förenklat tillskärningsmönster för sydda kläder. Och även om stickningens elastiska karaktär gör att det också av fyrkantiga bitar går att få till ett klädesplagg som någotsånär formar sig kring kroppen, har flera av stickningens speciella fördelar på så sätt gått förlorade. Stickarens tysta kunskap har förläckats då man försökt förmedla den via skriftspråk och tvådimensionella teckningar. Den som lär sig sticka av någon som handgripligen visar och instruerar kan ta till knep och handgrepp som inte utan vidare låter sig uttryckas på papper.

Ett underbart, oglamoröst men fullkomligt plagg där stickningens och ullgarnets förtjänster utnyttjas fullt ut.

Fullkomlig form

Det finns ett underbart, oglamoröst men fullkomligt, plagg där stickningens och ullgarnets förtjänster utnyttjas fullt ut. Raggsockan. Med hjälp av de fem strumpstickorna formar man lätt både skaft, vrist, häl, fot och tå. (Min favoritform av tå är den som tas ihop strålformigt.) En handstickad socka sluter sig slätt, behagligt och omärkligt om foten. Den knölar inte ihop sig i stöveln eller kängan och skaver inte. Den håller bäraren varm om fötterna och ger en känsla av välbefinnande som sprider sig från fötterna ut i hela kroppen. Skulle man bli blöt om fötterna känns yllesockorna ändå varma och torra. Och här måste jag bara berätta om Balzar, en sann naturmänniska jag haft förmånen att lära känna. I somras, när det var 30 grader varmt dag ut och dag in, lät han sig övertalas att köpa sig ett par arbetssshorts. Men de rödrandiga yllesockor han bar i kängorna och som hans hustru stickat åt honom kom han aldrig på tanken att ta av sig. I värmen höll de hans fötter vid uthärdlig temperatur.

Idag är det många som aldrig stickar. Men det kan vara värt besväret att lära sig, om inte annat så för att skaffa sig ett par omgångar handstickade raggsockor i rent ullgarn, eller möjligen med en lätt syntetinblandning för slitstyrkan. Det är en lyx alla borde kunna unna sig. På köpet får man den belöning som glädjen i att bemästra tekniken innebär. I strumpan finns nästan alla stickningens olika moment representerade. Kan man bara sticka ett par sockor kan man våga ge sig på vilket stickprojekt som helst.

En annan strumpa

När tv ska göra en intervju utomhus, eller vid filminspelningar under bar himmel, kan även en svag vind få det ljudkänsliga membranet i mikrofonen att vibrera kraftigt, vilket ger ett störande buller på ljudbandet. För att undvika detta gäller det att leda bort vinden.

I Sverige finns gott om
bilder av stickande män,
här en från stickland-
skapet Halland.
Länsmuseet, Varberg.

Någon gång på 1960-talet kom en ljudtekniker på idén att sätta sin vante som skydd på micken. Han upptäckte strax att stickat ylle var ett perfekt material för ändamålet, eftersom ylleluddet bildar en stor, lugn zon kring mikrofonen. Beställningar lades ut på några stickande damer i Stockholmstrakten, och snart var den stickade mickstrumpan i grovt, lurvigt ullgarn ett standardtillbehör i alla filminspelningsutrustningar. Mikrofonöverdraget skall vara grått. Då lägger tittaren knappast märke till det om det skulle råka komma in i bild.

Männen och maskorna

En fotograf jag känner – han heter faktiskt som en tröja, Olle – är också en skicklig stickare. Jag har fått se ett urval vackra tröjor i växtfärgat garn av hans hand. Under en resa i Italien då han som vanligt hade stickningen med sig blev han förvånad över hur starka känslor den väckte. En upprörd kvinna på tåget kunde inte tygla sig, utan utbrast att det var en skam, detta, att behöva se en man *fare la maglia*, sticka. Andra ryckte ut till försvar för de seder som kunde råda i hans avlägsna och främmande hemtrakter.

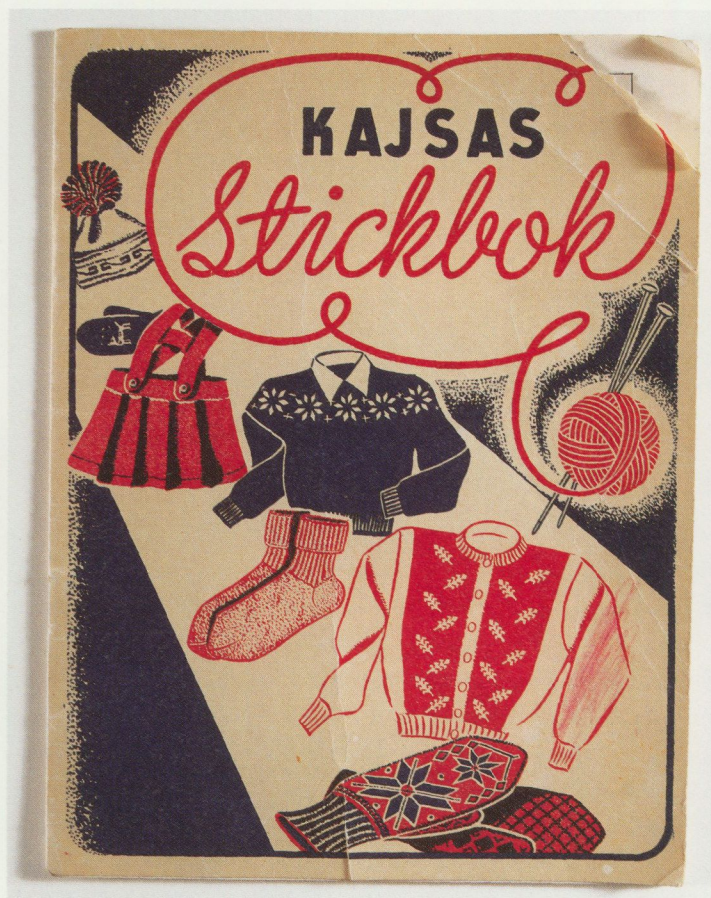
Men stickande män är ju faktiskt inte särskilt originella i stickhistorien, särskilt inte i tider och på platser där stickningen varit lönsam. I Sverige finns gott om bilder av stickande män, framför allt från sticklandskapen Halland och Öland. I femtonhundratalets Skottland bildades skrän av mösstickare, som förstås var män. Bland engelska sjömän har stickningen varit ett frivaktsarbete långt in i förra seklet. Stickkunskaper har också för inte så länge sedan ansetts höra till god uppfostran för engelska små gossar. I vår tids Sverige tog 68-generationens unga män i jämställdhetens namn åter tag i stickorna.

Sticka på resan

Att ha en stickning till hands på resan är ett klassiskt sätt att ta vara på tiden. Förr också på resor som kunde vara strapatsrika nog i sig själva, som då man körde oxkärra eller gick till fots. En som åtminstone funderade på att börja sticka på tåget var en av våra främsta poeter, Gunnar Ekelöf. Han tyckte att stickningen skulle vara ett sätt att ge tankarna fribiljett på »hjärnvägen«. Om nyfikna medresenärer stirrade på honom skulle han få dem att slå ner blicken med hjälp av något ännu värre, en puderdosa (en sådan ägde han verkligen). Men han lovade att inte sticka när han körde bil, vilket var välbetänkt, han råkade ut för många olyckor ändå.

I den amerikanska författaren E. Annie Proulx *Sjöfartsnytt*, en bok

som nått kultstatus, berättas en skröna om en stickande långtradar-chaufför. Med armarna uppstuckna genom ratten stickade han på som den värsta maskin samtidigt som han körde. Han kunde få en rejäl tröja färdig på ruten mellan St. John's och Montreal. Där sålde han den som äkta fiskarhemslöjd från Newfoundland, och fick bra betalt.

Stickkunskap har förmedlats på många sätt, bl.a. genom stickbeskrivningar, men stickningens hemligheter låter sig inte alltid uttryckas på papper. Stickbok från Förlag W.Wahlund AB, Stockholm, 1940-talet.

Betydelsefulla mått

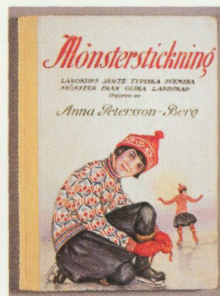
Den som sitter vid en sjukbädd har sällskap av en stickning. Som Natasja, som i Leo Tolstojs epos *Krig och fred* sitter och stickar vid furst Andrejs dödsbädd. (Hon hade lärt sig sticka strumpor från den stund han sade henne att det låg något så lugnande i strumpstickning.) Efter ett känslofyllt samtal på sängkanten vill hon få honom att somna, och går och sätter sig vid bordet. »Två gånger såg hon sig om på honom och hans ögon lyste emot henne. Hon beslöt att sticka ett visst antal varv på strumpan och inte se sig om innan hon fått dem färdiga.«

En stickning mäter upp tiden. Den är inte bara ett sätt att få tiden att gå, stickningen kan också vara ett mätinstrument för kortare och längre tidrymder i livet, för hastighet och för avstånd. Hur långt är till exempel Rapport? Sådär fyra centimeter på en ärmuudd. Hur lång är sträckan mellan Stockholm och Katrineholm? Ett halvt strumpskaf, lite mindre på x 2000. Hur fort växer ett nyfött barn? Tre koftor på ett år. För stickaren är stickmåttan lika relevanta som räknandet av de år, månader och dagar ett förhållande varat. Hur länge var det ni höll ihop egentligen? Fyra tröjor, sedan sprack det.

Stickade band

Idag använder vi riksspråk när vi talar om stickning. Man stickar, arbetar med en stickning eller i vissa delar av landet möjligen ett sticke, knappast längre en sticksöm. I äldre språkbruk fanns större variationer. I Halland, ett av våra verkliga sticklandskap, kallades stickning bing, ett ord som hör ihop med binda. Det påminner om att det engelska ordet knit är släkt med vårt eget knyta. I en stickning knyts eller binds den oändliga tråden i maska vid maska vid maska.

Vill man fundera vidare kring stickandets bindningar kan man också se hur både stickandet och stickade plagg i någon mening kan binda samman människor. Förr även bokstavligen, då man kunde ef-

Stickbok från 1924.

fektivisera stickandet av en stor, mönstrad tröja, genom att två personer samtidigt stickade på den, varsitt varv, med egna nystan, men på samma strumpstickor. Utan lyhördhet för den andres rytm och tempo vore det omöjligt.

Den som en gång lärt sig sticka minns hur det gick till, och vem som lärde ut den knepiga principen. Förr var det oftast en närstående, en av alla de mammor, mormödrar och några enstaka farfäder som förmedlat stickningens hemligheter. Att lära sig sticka är en erfarenhet som liknar ett mellanting mellan den att lära sig läsa och att lära sig cykla. Plötsligt kan man. En kod har knäckts, ens ögon har öppnats, man förstår.

Att sticka en liten kofta till ett barn som snart ska födas är inte bara att sörja för dess kommande behov av värmande kläder. I minst lika hög grad är det ett sätt att välkomna det nya barnet till världen och knyta det till sig. Instickat i koftan finns budskapet: »Vi hör ihop. Jag har tänkt på dig när jag stickade. Jag bryr mig om dig. Och jag tänker hålla ett öga på dig.« Den sociala kontrollen finns som en laddning också i kläder som stickats åt större barn. Oftast uppskattas väl både omtanken och gåvan, men långt ifrån alltid. Själv minns jag faster Signes lila julklappskofter som var så ful att jag grät.

En tröja är ofta en kärleksgåva, tecknet på att någon är värd all den tid och omsorg som lagts ner i stickningen. Att bära tröjan som stickats för ens egen kropp blir en bekräftelse och ett svar på det stickade kärleksmeddelandet. En bekant har berättat om hur hon under den starkaste förälskelsefasen stickade en slipover åt sin blivande man. Det här var på hönsestriktiden, och slipovern mönstrades följdriktigt med bårder av små föreställande motiv. Birgit, ja hon heter så, stickade minst ett par bårder med kaniner, bara gulliga mönster i omvärldens ögon, men bärare av en symbolik som var glasklar för både stickerska och mottagare.

Om hur drucknade sjömän identifierats med hjälp av mönstren på sin tröja finns det många historier. Kanske är de främst en del av den

Kofta av växtfärgat garn
stickad av Birgit Elm-
stam till dottern Åsa.

mytflora som omger stickningen. Men att sådana berättelser kommit till säger också något om stickningens betydelse som band mellan stickerska och bärare. Ett aktuellt och gripande exempel kommer från Srebrenica i krigets Bosnien. Och här rör det sig tyvärr inte om berättelser, utan om grym och påtaglig verklighet. I ett identifier-

ingsprojekt har man tagit vara på offrens kläder, tvättat, fotograferat och arkiverat dem, och tryckt upp tjocka böcker med bilderna. I en artikel i DN 11 augusti 2001 berättar Christian Palme om en familj som efter att ha tyckt sig känna igen kläder på bilder i en av böckerna nu får se dem utbredda på ett obduktionsbord. Den unga kvinnan går direkt fram till den blå, stickade tröjan och faller i våldsamt gråt. »En kvinna känner alltid igen en tröja som hon har stickat till sin man«, kommenterar Brenda Kennedy, ledare för identifieringsprojektet.

Stickning, krig och våld

I ett par hundra år har världens arméer konsumerat stickade plagg, främst strumpor. Äldre tiders sydda tygstrumpor var till nackdel både för soldaternas fötter och stridsmoral. Under både första och andra världskriget handstickades det febrilt i hemmen. Anhöriga och allmänhet gjorde sitt bästa för att komplettera den industriella produktionen och för att förse sina soldater med värmande vantar, strumpor och hjälmskydd. Behovet av dessa persedlar var stort, och för den som stickade gav det väl också en känsla att ha gjort en insats för landet.

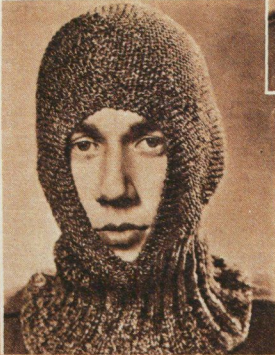
För några år sedan kom filmen *Carrington*, om den kvinnliga konstnären med samma namn. Där ser man hennes vän, den excentriske essäisten Lytton Strachey, sticka på en röd halsduk. Just efter krigsutbrottet satt han också i verkligheten för sig själv en timme eller två varje kväll, berättas det, hopkrupen vid brasan och »stickade halsdukar till våra soldater och sjömansgossar«. Han var varken särskilt skicklig eller uthållig och var rädd att inte hinna få dem färdiga innan kriget var över, men stickningen var hans enda möjlighet att försöka fullgöra sin militära plikt för fosterlandet.

I Yasar Kemalets debutroman *Låt tistlarna brinna* är strumpor och stickning ett tema som binder ihop berättelsen. Strumporna blir nå-

I Yasar Kemalets debutroman *Låt tistlarna brinna* har strumpor symbolisk betydelse. Strumpa från Turkiet ur Boel Matzners samling.

För dem som hålla
GOD VAKT
Några praktiska stickade saker

Ett huvud- och hals-
skydd under hjälmen
är en välkommen pre-
sent. Foto: Bernhard.

Så här väl sluter hu-
vud- och halsvärmaren
till och skyddar mot
bitande kyla.

December 1939

Husmodern

Man måste vara varm om halsen, här
har vi ett lättstickat halsbudd.
Halskyddet kan också dragas upp i
 nacken och så även halsen och skuld-
rarna.

Stickade plagg som fick
ökad efterfrågan 1939.
Foto Kerstin Bernhard.

got av ett hemligt tecken för folkets uthålliga kamp mot det feodala förtrycket i Turkiet.

Hjälten, Magre Memed, är utfattig men har ändå alltid gott om strumpor, till värme och som symboliskt stöd i kampen för rättvisa. Som barn de strumpor hans mor stickat åt sin faderlöse son, som yngling de folkvisevackra kärleksstrumpor med fåglar och blommande träd hans älskade Hatché gjort åt honom. Konsten hade hon lärt av hans mor. När Hatché oskyldig kastats i fängelse, stickar hon och hennes medfänge Iraz för brinnande livet. Ögonen blöder men de måste få ihop pengar till Memed. Märkvärdigare strumpor har ingen sett, de blir berömda i staden, vemodigt mönstrade i färger bittra som deras hjärtan. Om vintern, i grottan i Taurusbergen dit de

lyckats fly sedan Memed fritagit dem, stickar kvinnorna igen. Om garn och färger sägs nu ingenting, men det är säkert enkla, enfärgade strumpor, man förstår att stickningen är en syssla lika viktig för överlevnaden som den hjortjakt Memed ägnar sig åt. Det här utspelas på bokens sista sidor, och hur äventyret slutar får man läsa där.

Stickningen och ondskan

I litteraturen förknippas stickningen ofta med goda moraliska egenskaper, som omtanke och tålamod. Men det finns också exempel på hur stickningen blir uttryck för allt ont, skrämmande och obehagligt. Mest känd är bilden av franska revolutionens trikotöser, som har tagit plats vid giljotinerna och febrilt stickande hånskrattar åt varje huvud som rullar. Det är som om de stickade i blod i stället för i ullgarn.

Den historiska sanningen bakom bilden av de blodtörstiga sticker-skorna finns i en stadga från franska revolutionen, som deklarerade att kvinnor fick närvara vid kommunens sammanträden, tillsammans med sina män och barn, och sticka där. En demokratisk rättighet och ett fredligt utnyttjande av tiden, ingenting märkvärdigt med det. Men genom filmen *Röda Nejlikan*, där den milde Leslie Howard personifierar det goda, har stickningen för evigt fått en anstrykning av hämnd och grymhet. Den ondsinta revolutionsstickerskan är ursprungligen en skapelse av Charles Dickens, i *En berättelse om två städer*, där madame Defarge infogade hemliga och dödsbringande anteckningar i sin stickning.

I Joseph Conrads roman *Mörkrets hjärta* står huvudpersonen Marlow i begrepp att ge sig ut på en riskfylld resa. I väntrummet till det kontor där han ska få sitt uppdrag godkänt vakar två kvinnor, en tjock och en smal. Båda ägnar sig inåtvänt och ihärdigt åt varsin stickning i svart ullgarn samtidigt som de visar besökarna tillrätta. Deras stickande ter sig skrämmande och ödesmättat. På sin resa längs den livs-

farliga, ormande floden tänker han ofta på dessa »svartstickerskor« som vaktade porten till mörkret.

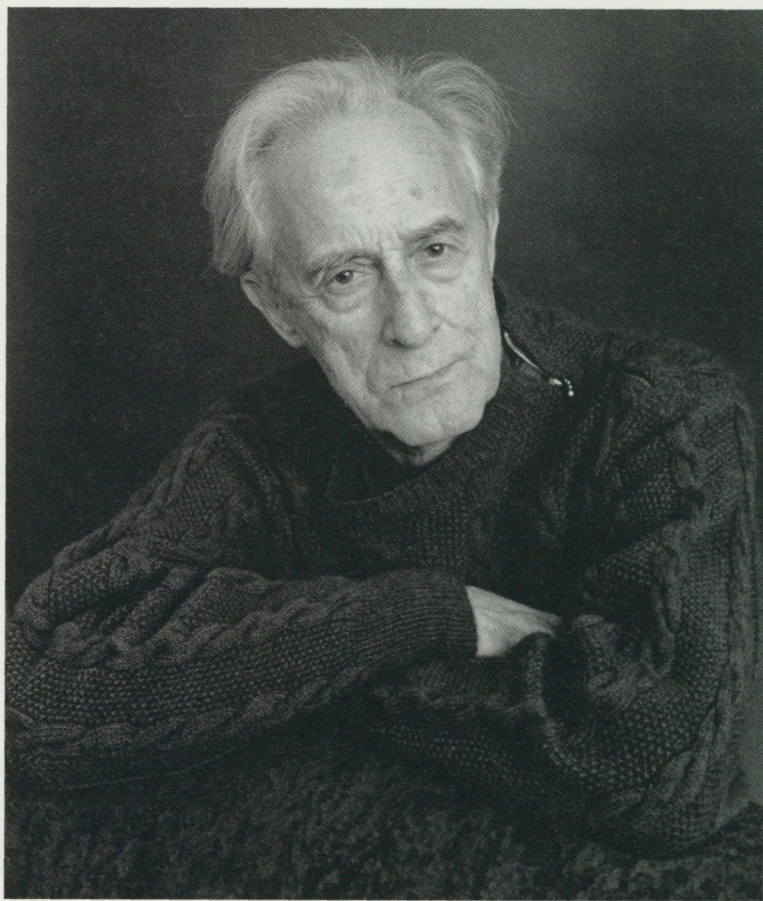
Tuffa tröjor och trista

Tröjan har nästan alltid uppskattats för sina ombonande och värmande egenskaper. Vid förra sekelskiftet såg den sina glansdagar som ett plagg som medgav ett rörligt friluftsliv och upptäcktsresor i tidens anda. I vissa tider har den rentav varit häftig. Den lediga – för att inte säga slappa – tröjan har periodvis haft en rent emblematisk funktion, som på femtio- och sextiotalet, då en tjock tröja – gärna med rejäl polokrage – blixtnabbt och tveklöst signalerade bärarens bohemiska läggning och intellektuella livsstil. Hur kom det sig att tröjan just då fick en sådan ställning som attribut för författarwanna-bes, konstnärer och arga unga män? Två trendsättare är i alla fall odiskutabla – Ernest Hemingway, som 1957 poserade för porträttfotografen Yousuf Karsh i sin jättepolo i tredubbelt garn, och den tjugofyraårige engelsmannen Colin Wilson i sin raggssockspräckliga tröja, som samma år gav ut kultboken *The Outsider*.

Filmens hetaste kofta är Ingmar Bergmans regikofta, som hans hustru Ingrid stickat åt honom. Han bär den alltid under filminspelningarna och han vill bli begravd i den, sägs det. Den har hunnit bli ganska sliten genom åren, särskilt i ärmarna. I tv-filmen *Larmar* och gör sig till bärs denna kofta av Börje Ahlstedt i rollen som morbror Carl.

De senaste trendkoftorna finns i musikens värld, där både Jumper och Cardigan är svenska popgrupper, den senare med världsrykte.

Men tröjan har också då och då fått klä skott som präktig, efterbliven och fantasilös. Hellylle. I vår tid har Lars Gustafsson låtit tröjor och annat stickat ylle få symbolisera tristess, stagnation och leda. På snart sagt varje sida i sin roman *Yllet* från 1973 låter han tröjor, vantar och raggsockor sprida en blöt och unken doft av hopplöshet.

Två kända tröjbärare, Werner Aspenström och Göran Tunström. Foto Ulla Montan.

I tv-filmen *Larmar och gör sig till* ses Börje Ahlstedt i Ingmar Bergmans regikofta.
Foto Arne Carlson. SVT:s arkiv.

Tage Erlander använder i sina nyligen publicerade dagböcker ett stickord om korkade eller på annat sätt otrevliga personer: koftig. Den som var riktigt outhärdlig var för honom en jubelkofta.

En legendarisk kofta, åtminstone i Uppsala, är den som under 1900-talets första hälft var chefredaktör för Uppsala Nya Tidning, Axel Johansson. Under skoltiden fick han på grund av ett hemstickat plagg öknamnet Koftan, och sedan slapp han det aldrig.

Min bästa stickning

Nästan allt går att sticka. Kläder, väskor, inredningstextilier. Smycken och konst. Tvättlinor och räddningsvästar åt oljeskadade fåglar.

Bland alla de stickade saker som fyller skåp och klädkammare i vårt hem finns det en som är alldeles speciell. Det är en liten lapp, rätstickad i grönt garn. I början är den ojämn och knölig med tappade och överhoppade maskor, mot slutet blir den jämnare. Jag fick den av min dotter när hon just lärt sig sticka. Vad det är? En stickning. Jag bevarar den som ett brev, ett dokument och en värdehandling.

CELIA B. DACKENBERG är redaktör för tidskriften Hemslöjden. Hon ägnar sig också åt stickning, hon har skrivit böcker och deltagit i flera utställningar med egna stickade plagg.

En alldeles speciell stickning.